

Επιστημονικό Άρθρο

Δίκαιοι των Εθνών και Εβραϊκός πληθυσμός στην Ευρώπη: Μία συγκριτική στατιστική ανάλυση

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τον αριθμό των Δικαίων των Εθνών σε 37 ευρωπαϊκές χώρες σε σχέση με τον προπολεμικό εβραϊκό και τον συνολικό πληθυσμό. Η ανάλυση βασίζεται σε περιγραφικά στατιστικά στοιχεία, πληθυσμιακά σταθμισμένους δείκτες και συντελεστές συσχέτισης κατά Spearman. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των χωρών, τόσο ως προς τον απόλυτο αριθμό των αναγνωρισμένων Δικαίων, όσο και ως προς τον αριθμό τους σε σχέση με το μέγεθος του πληθυσμού. Η Πολωνία, οι Κάτω Χώρες και η Γαλλία εμφανίζουν τους υψηλότερους απόλυτους αριθμούς, ενώ οι πληθυσμιακά σταθμισμένοι δείκτες οδηγούν σε διαφορετική εικόνα και αναδεικνύουν χώρες όπως η Λετονία, η Εσθονία, η Λευκορωσία. Τα ευρήματα δείχνουν ότι το μέγεθος του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού συνδέεται στενότερα με τον αριθμό των αναγνωρισμένων Δικαίων από ό,τι το συνολικό μέγεθος του πληθυσμού. Ωστόσο, οι συσχετίσεις αυτές είναι περιγραφικές και δεν τεκμηριώνουν αιτιώδεις σχέσεις. Η μελέτη επισημαίνει, επομένως, ότι η κατανομή των Δικαίων πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με τις ιστορικές, κοινωνικές και θεσμικές συνθήκες, καθώς και με τις διαδικασίες ιστορικής τεκμηρίωσης και επίσημης αναγνώρισης.

Λέξεις-κλειδιά: Δίκαιοι των Εθνών, Εβραϊκός πληθυσμός, Ολοκαύτωμα, Ευρώπη, Δημογραφία, Διάσωση Εβραίων

Εισαγωγή

Οι προσωπικές ιστορίες όσων συνέβαλαν στη διάσωση Εβραίων κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικό ιστορικό υλικό. Πέρα από την αυτοτελή ιστορική τους αξία, οι περιπτώσεις αυτές μπορούν να συμβάλλουν στην κατανόηση ενός ευρύτερου ερωτήματος: γιατί σε ορισμένες ευρωπαϊκές κοινότητες εμφανίστηκε μεγαλύτερος αριθμός ανθρώπων που συμμετείχαν στη διάσωση Εβραίων σε σχέση με άλλες; Η παρούσα μελέτη προσεγγίζει το ερώτημα αυτό μέσα από μία συγκριτική και περιγραφική εξέταση των Δικαίων των Εθνών σε επίπεδο ευρωπαϊκών χωρών και όχι σε επίπεδο τοπικών κοινοτήτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μεγάλες διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των χωρών, τόσο ως προς τον απόλυτο αριθμό των αναγνωρισμένων Δικαίων των Εθνών, όσο και, κυρίως, ως προς τον αριθμό τους σε σχέση με το μέγεθος του συνολικού και του εβραϊκού πληθυσμού κάθε χώρας. Μία χώρα με μεγάλο πληθυσμό ή/και με μεγάλη εβραϊκή κοινότητα είχε, κατ' αρχήν, μεγαλύτερο αριθμό δυνητικών περιπτώσεων διάσωσης. Ωστόσο, όταν ο αριθμός των Δικαίων εξετάζεται σε σχέση

με το μέγεθος αυτών των πληθυσμών, εξακολουθούν να παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Η διαπίστωση αυτή δημιουργεί την ανάγκη για τη διερεύνηση των ιστορικών, κοινωνικών, δημογραφικών, οικονομικών, θρησκευτικών και πολιτικών συνθηκών που ενδέχεται να συνδέονται με αυτές τις διαφορές.

Η σχετική θεωρητική και εμπειρική βιβλιογραφία μπορεί να διακριθεί σε δύο βασικές κατηγορίες. Στην πρώτη εντάσσονται οι μελέτες που εξετάζουν τις ευρύτερες συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύχθηκε η δράση όσων προσπάθησαν να διασώσουν Εβραίους. Οι μελέτες αυτές επικεντρώνονται, μεταξύ άλλων, στα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά, στις σχέσεις μεταξύ Εβραίων και μη Εβραίων, στις οικονομικές συνθήκες, στη θρησκεία, στις πολιτικές και θεσμικές συνθήκες, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο η γερμανική κατοχή και οι τοπικές κοινότητες επηρέασαν τις δυνατότητες διάσωσης. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι μελέτες που επικεντρώνονται στα ατομικά χαρακτηριστικά, στην προσωπικότητα, στις αξίες και στην ψυχολογία εκείνων που προέβησαν σε πράξεις διάσωσης.

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται κυρίως στην πρώτη κατηγορία. Δεν επιχειρεί να εξετάσει την προσωπικότητα ή την ψυχολογία των επιμέρους διασωστών, αλλά να αναδείξει τις διαφορές μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών και να εξετάσει μία βασική δημογραφική διάσταση αυτών των διαφορών. Για τον σκοπό αυτό, παρουσιάζονται συγκριτικά στοιχεία για τον αριθμό των Δικαίων των Εθνών στις ευρωπαϊκές χώρες και εξετάζεται η σχέση τους τόσο με τον συνολικό πληθυσμό όσο και με τον προπολεμικό εβραϊκό πληθυσμό. Η σύγκριση αυτή επιτρέπει μία διαφορετική ανάγνωση των δεδομένων, καθώς ο απόλυτος αριθμός των Δικαίων δεν αποτυπώνει από μόνος του τη σχετική έκταση του φαινομένου μεταξύ χωρών διαφορετικού δημογραφικού μεγέθους.

Σε προηγούμενες μελέτες έχω αναφερθεί εκτενώς στη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τη διάσωση των Εβραίων και, ως εκ τούτου, δεν θα επαναλάβω εδώ τη σχετική βιβλιογραφική συζήτηση, η οποία παρουσιάζεται αναλυτικότερα στα Papanikos (2026a και 2026b). Στην παρούσα μελέτη περιορίζομαι στην παρουσίαση και συζήτηση εκείνων των θεωρητικών προσεγγίσεων και εμπειρικών ευρημάτων που είναι άμεσα χρήσιμα για την κατανόηση των διαφορών που παρατηρούνται μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών.

Ο όρος «Δίκαιοι των Εθνών» (Righteous Among the Nations) χρησιμοποιείται από το Yad Vashem για την τιμητική αναγνώριση μη Εβραίων, οι οποίοι, κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος, βοήθησαν Εβραίους και συνέβαλαν στη διάσωσή τους. Η αναγνώριση αυτή αφορά περιπτώσεις στις οποίες η βοήθεια προς τους Εβραίους συνεπαγόταν κίνδυνο για την ασφάλεια, την ελευθερία ή ακόμη και τη ζωή του ίδιου του διασωστή και, σε πολλές περιπτώσεις, της οικογένειάς του. Οι Δίκαιοι των Εθνών αποτελούν, επομένως, μία ιδιαίτερη και ιστορικά τεκμηριωμένη κατηγορία, η μελέτη της οποίας προσφέρει ένα σημαντικό πεδίο για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε συνθήκες ακραίας δίωξης, βίας και κινδύνου.

Η μελέτη των Ευρωπαίων Δικαίων των Εθνών δεν αποσκοπεί στην κατάταξη των ευρωπαϊκών χωρών ως περισσότερο ή λιγότερο «ηθικών», ούτε μπορεί ο αριθμός των αναγνωρισμένων Δικαίων να θεωρηθεί από μόνος του πλήρης και άμεσος δείκτης της στάσης της κοινωνίας απέναντι στους Εβραίους. Η αναγνώριση

από το Yad Vashem εξαρτάται από συγκεκριμένα ιστορικά στοιχεία και διαδικασίες τεκμηρίωσης, ενώ οι δυνατότητες διάσωσης διέφεραν σημαντικά ανάλογα με τις συνθήκες κατοχής, τον χρόνο και την ένταση των διώξεων, το μέγεθος και τη γεωγραφική κατανομή του εβραϊκού πληθυσμού, καθώς και τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε χώρας. Για τον λόγο αυτό, οι διαφορές που παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη αντιμετωπίζονται ως ένα ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο που χρειάζεται να ερμηνευθεί μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο κάθε χώρας.

Στόχος της μελέτης είναι να παρουσιάσει τις διαφορές στον αριθμό και στους πληθυσμιακά σταθμισμένους δείκτες των Δικαίων των Εθνών στις ευρωπαϊκές χώρες και να εξετάσει, σε καθαρά περιγραφικό επίπεδο, τη σχέση του αριθμού των Δικαίων με δύο βασικά δημογραφικά μεγέθη: τον προπολεμικό εβραϊκό και τον συνολικό πληθυσμό. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σύγκριση των δύο αυτών σχέσεων, χωρίς να επιχειρείται εκτίμηση αιτιωδών επιδράσεων. Η μελέτη, μαζί με την εισαγωγή, οργανώνεται σε πέντε μέρη. Στο δεύτερο μέρος γίνεται μία συνοπτική αναφορά στο εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η μελέτη, καθώς και στο περιορισμένο εμπειρικό της περιεχόμενο. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται οι Δίκαιοι των Εθνών ανά ευρωπαϊκή χώρα, τόσο σε απόλυτο αριθμό όσο και σε σχέση με τον εβραϊκό και τον συνολικό πληθυσμό κάθε χώρας πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο ίδιο μέρος παρουσιάζονται και τα συνοπτικά στατιστικά στοιχεία των σχετικών μεταβλητών. Στα δύο επόμενα μέρη εξετάζεται η σχέση μεταξύ του αριθμού των Δικαίων και του εβραϊκού πληθυσμού πριν από τον πόλεμο, καθώς και η σχέση με το σύνολο του πληθυσμού. Στο τελευταίο μέρος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της μελέτης.

Το εννοιολογικό πλαίσιο

Το εννοιολογικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης βασίζεται στην υπόθεση ότι οι διαφορές στον αριθμό των Δικαίων των Εθνών μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών δεν μπορούν να αποδοθούν σε έναν και μόνο παράγοντα. Οι πράξεις διάσωσης πραγματοποιήθηκαν μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά, θρησκευτικά, κοινωνικά, δημογραφικά, οικονομικά και πολιτικά περιβάλλοντα, τα οποία επηρέαζαν τόσο τις ανάγκες των διωκόμενων Εβραίων όσο και τις δυνατότητες και τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν όσοι προσπαθούσαν να τους βοηθήσουν.

Με βάση τη σχετική βιβλιογραφία, που παρατίθεται στο Papanikos (2026b), το παρόν εννοιολογικό πλαίσιο οργανώνει αυτούς τους παράγοντες σε τέσσερις βασικές διαστάσεις: την κατάσταση κατοχής, τη δημογραφική διάσταση, τις οικονομικές συνθήκες και τις πολιτικές και θεσμικές συνθήκες (Πίνακας 1). Επιπλέον, λαμβάνεται υπόψη το κοινωνικό και θρησκευτικό περιβάλλον, το οποίο μπορεί να επηρεάσει τις σχέσεις μεταξύ Εβραίων και μη Εβραίων και τη δυνατότητα ανάπτυξης δικτύων αλληλοβοήθειας.

Πίνακας 1. Εννοιολογικό πλαίσιο: Διαρθρωτικές συνθήκες που συνδέονται με τη διάσωση Εβραίων

Διάσταση	Διαρθρωτική συνθήκη	Εννοιολογικός μηχανισμός
Καθεστώς κατοχής	Κατεχόμενες έναντι μη κατεχομένων περιοχών	Η φύση και η ένταση της κατοχής επηρέαζαν τον βαθμό των διώξεων, της επιτήρησης, της κινητικότητας και του κινδύνου που αντιμετώπιζαν τόσο οι Εβραίοι όσο και όσοι τους βοηθούσαν. Οι μη κατεχόμενες ή λιγότερο ελεγχόμενες περιοχές μπορούσαν επίσης να λειτουργήσουν ως τόποι καταφυγής, διαφυγής ή διέλευσης.
Δημογραφική έκθεση	Μέγεθος του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού	Ένας μεγαλύτερος εβραϊκός πληθυσμός συνεπάγεται μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων που ενδεχομένως χρειάζονταν βοήθεια και, επομένως, μεγαλύτερο πεδίο για δράσεις διάσωσης. Το μέγεθος και η γεωγραφική συγκέντρωση των εβραϊκών κοινοτήτων μπορούσαν επίσης να επηρεάσουν τις δυνατότητες επαφής μεταξύ Εβραίων και μη Εβραίων.
Οικονομικές συνθήκες	Επίπεδο προπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης και διαθέσιμοι πόροι	Οι μεγαλύτεροι οικονομικοί πόροι μπορούσαν να αυξήσουν τη δυνατότητα παροχής τροφίμων, καταλύματος, μεταφοράς, πλαστών εγγράφων, οικονομικής βοήθειας και άλλων μορφών υποστήριξης που απαιτούνταν για τη διάσωση.
Πολιτικές και θεσμικές συνθήκες	Προστασία των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών	Η μεγαλύτερη προστασία των ατομικών ελευθεριών και των πολιτικών δικαιωμάτων μπορούσε να περιορίσει την αυθαίρετη κρατική δράση και να προσφέρει μεγαλύτερες δυνατότητες ελεύθερης μετακίνησης, συνάθροισης και ιδιωτικής οργανωμένης δράσης, οι οποίες μπορούσαν να διευκολύνουν την παροχή βοήθειας στους διωκόμενους Εβραίους.
Κοινωνικό και θρησκευτικό περιβάλλον	Θρησκευτικά, κοινωνικά και κοινοτικά χαρακτηριστικά	Τα υφιστάμενα κοινωνικά δίκτυα, η διαπροσωπική εμπιστοσύνη, οι θρησκευτικές αξίες και οι σχέσεις μεταξύ εβραϊκών και μη εβραϊκών κοινοτήτων μπορούσαν να επηρεάσουν την προθυμία και τη δυνατότητα ατόμων και κοινοτήτων να προσφέρουν βοήθεια.

Στο πλαίσιο αυτό, η δημογραφική διάσταση μπορεί να ιδωθεί μέσα από μία απλή αναλογία προσφοράς και ζήτησης. Ο εβραϊκός πληθυσμός αντιπροσωπεύει τη δυνητική ζήτηση για διάσωση, καθώς το μέγεθός του προσδιορίζει, σε πρώτη προσέγγιση, τον αριθμό των ανθρώπων που ήταν δυνητικά εκτεθειμένοι στις διώξεις και συνεπώς τον αριθμό των πιθανών περιπτώσεων διάσωσης. Αντίστοιχα, ο μη εβραϊκός πληθυσμός μπορεί να θεωρηθεί ως η δυνητική προσφορά διασωστών, καθώς αποτελεί τη δεξαμενή του πληθυσμού από την οποία μπορούσαν να προέλθουν όσοι επέλεγαν να βοηθήσουν τους διωκόμενους Εβραίους. Με αυτή την έννοια, ο αριθμός των Δικαίων των Εθνών μπορεί να εξεταστεί όχι μόνο ως απόλυτο μέγεθος, αλλά και σε σχέση τόσο με το μέγεθος της δυνητικής ζήτησης για διάσωση όσο και με το μέγεθος της δυνητικής προσφοράς διασωστών.

Το πλαίσιο αυτό δεν αποτελεί οικονομετρικό υπόδειγμα, ούτε αποσκοπεί στην εκτίμηση αιτιωδών σχέσεων. Αποτελεί εργαλείο για την οργάνωση της περιγραφικής και συγκριτικής ανάλυσης των ευρωπαϊκών χωρών. Η εμπειρική ανάλυση της παρούσας μελέτης περιορίζεται στη δημογραφική διάσταση και δεν επιχειρεί να απομονώσει την επίδραση των υπόλοιπων παραγόντων. Ειδικότερα, εξετάζεται ο αριθμός των Δικαίων των Εθνών σε σχέση με τον εβραϊκό πληθυσμό ως μέτρο της δυνητικής ζήτησης για διάσωση, και με τον μη εβραϊκό πληθυσμό ως μέτρο της δυνητικής προσφοράς διασωστών.

Εξετάζονται ο αριθμός των προσώπων που έχουν αναγνωρισθεί ως Δίκαιοι των Εθνών, ο προπολεμικός συνολικός πληθυσμός και ο προπολεμικός εβραϊκός πληθυσμός στις 37 ευρωπαϊκές χώρες του δείγματος. Ο μη εβραϊκός πληθυσμός προκύπτει ως η διαφορά μεταξύ του συνολικού και του εβραϊκού πληθυσμού. Το δείγμα περιλαμβάνει χώρες με τουλάχιστον 1.000 Εβραίους πριν από τον πόλεμο.

Οι Δίκαιοι των Εθνών της Ευρώπης

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τον αριθμό των Δικαίων των Εθνών (Δ), τον προπολεμικό εβραϊκό πληθυσμό (E) και τον συνολικό πληθυσμό (N) για 37 ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και τρεις παράγωγους δείκτες: την αναλογία του εβραϊκού πληθυσμού προς τον συνολικό πληθυσμό (E/N), τον αριθμό των Δικαίων ως ποσοστό του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού (Δ/E) και τον αριθμό των Δικαίων ανά εκατομμύριο κατοίκων (Δ/N). Τα στοιχεία για τον προπολεμικό εβραϊκό πληθυσμό προέρχονται από το United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), το οποίο παρέχει εκτιμήσεις για το μέγεθος των εβραϊκών κοινοτήτων της Ευρώπης κατά την προπολεμική περίοδο. Οι εκτιμήσεις αναφέρονται σε διαφορετικά έτη, ανάλογα με τη χώρα, και επομένως ο όρος «προπολεμικός πληθυσμός» χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια της πλησιέστερης διαθέσιμης εκτίμησης πριν από το Ολοκαύτωμα.

Ο απόλυτος αριθμός των Δικαίων κυριαρχείται από την Πολωνία (7.318), τις Κάτω Χώρες (6.137) και τη Γαλλία (4.303). Αντίθετα, αρκετές χώρες, όπως η Τουρκία, η Γεωργία, η Ιρλανδία και το Λουξεμβούργο, καταγράφουν μόλις έναν αναγνωρισμένο Δίκαιο. Η εικόνα, ωστόσο, διαφοροποιείται σημαντικά όταν ο αριθμός των Δικαίων σταθμίζεται με το μέγεθος του συνολικού πληθυσμού. Ως προς τον δείκτη Δ/N , οι Κάτω Χώρες εμφανίζουν την υψηλότερη τιμή, με 709,48 Δικαίους ανά εκατομμύριο κατοίκων, ακολουθούμενες από τη Λιθουανία (378,09), την Πολωνία (252,70), το Βέλγιο (220,21) και τη Σλοβακία (194,00). Η Ελλάδα, με 365 Δικαίους και 51 Δικαίους ανά εκατομμύριο κατοίκων, βρίσκεται σημαντικά πάνω από τη διάμεσο του δείγματος, η οποία ανέρχεται σε 17,14 Δ/N .

Ως προς τον δείκτη Δ/E , δηλαδή τον αριθμό των αναγνωρισμένων Δικαίων σε σχέση με το μέγεθος του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού, η εικόνα διαφοροποιείται και πάλι. Οι υψηλότερες τιμές παρατηρούνται στη Νορβηγία (4,86%), στις Κάτω Χώρες (3,93%), στο Βέλγιο (3,03%), στην Αρμενία (2,40%), στη Γαλλία (1,72%) και στην Ιταλία (1,69%). Η Πολωνία, παρότι έχει τον μεγαλύτερο απόλυτο αριθμό Δικαίων, εμφανίζει τιμή μόλις 0,24%, καθώς είχε έναν από τους μεγαλύτερους εβραϊκούς πληθυσμούς της προπολεμικής Ευρώπης, περίπου 3 εκατομμύρια. Η Ελλάδα εμφανίζει τιμή 0,50%.

Οι υψηλές τιμές του Δ/E σε χώρες με πολύ μικρό εβραϊκό πληθυσμό χρειάζονται ιδιαίτερη προσοχή. Στη Νορβηγία, για παράδειγμα, ο προπολεμικός εβραϊκός πληθυσμός ήταν περίπου 1.400 άτομα, ενώ στην Αρμενία το μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας που χρησιμοποιείται στον πίνακα ανέρχεται σε μόλις 1.000 άτομα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ακόμη και ένας σχετικά μικρός απόλυτος αριθμός Δικαίων μπορεί να οδηγήσει σε υψηλή τιμή του δείκτη.

Πίνακας 2. Δίκαιοι των Εθνών ανά Ευρωπαϊκή χώρα και πληθυσμό

Χώρα	Διασώστες (Δ)	Εβραϊκός Πληθυσμός (Ε)	Συνολικός Πληθυσμός (Ν) (εκατ.)	Ε/Ν (%)	Δ/Ε (%)	Δ/Ν (ανά εκατ.)
Αρμενία	24	1000	1.22	0.08	2.40	19.61
Αυστρία	115	191000	6.71	2.85	0.06	17.14
Βέλγιο	1,819	60000	8.26	0.73	3.03	220.21
Βόρεια Μακεδονία	10	8000	1.12	0.71	0.13	8.89
Βοσνία	49	14000	2.44	0.57	0.35	20.06
Βουλγαρία	20	48500	6.45	0.75	0.04	3.10
Γαλλία	4,303	250000	40.31	0.62	1.72	106.74
Γερμανία	666	525000	71.13	0.74	0.13	9.36
Γεωργία	1	30000	3.14	0.96	0.00	0.32
Δανία*	22	5700	3.78	0.15	0.39	5.82
Ελβετία	49	18000	4.18	0.43	0.27	11.72
Ελλάδα	365	73000	7.16	1.02	0.50	51.00
Εσθονία	3	4560	1.12	0.41	0.07	2.68
Η.Β.	22	300000	47.66	0.63	0.01	0.46
Ιρλανδία	1	3800	2.97	0.13	0.03	0.34
Ισπανία	9	4000	25.28	0.02	0.23	0.36
Ιταλία	810	48000	42.94	0.11	1.69	18.86
Κάτω Χώρες	6,137	156000	8.65	1.80	3.93	709.48
Κροατία	133	21000	3.49	0.60	0.63	38.14
Λετονία	138	95600	1.92	4.99	0.14	72.04
Λευκορωσία	683	400000	7.10	5.63	0.17	96.18
Λιθουανία	924	155000	2.44	6.34	0.60	378.09
Λουξεμβούργο	1	2000	0.30	0.67	0.05	3.33
Μολδαβία	79	60000	2.10	2.85	0.13	37.55
Νορβηγία	68	1400	2.95	0.05	4.86	23.02
Ουγγαρία	887	445000	9.12	4.88	0.20	97.24
Ουκρανία	2,713	1200000	33.31	3.60	0.23	81.44
Πολωνία	7,318	3000000	28.96	10.36	0.24	252.70
Πορτογαλία	3	1200	7.48	0.02	0.25	0.40
Ρουμανία	69	756000	15.53	4.87	0.01	4.44
Ρωσία	231	900000	91.69	0.98	0.03	2.52
Σερβία	141	16000	4.71	0.34	0.88	29.91
Σλοβακία	639	135000	3.29	4.10	0.47	194.00
Σλοβενία	16	1500	1.30	0.12	1.07	12.28
Σουηδία	10	6700	6.32	0.11	0.15	1.58
Τουρκία	1	20000	16.96	0.12	0.01	0.06
Τσεχική Δημοκρατία	129	117000	10.88	1.08	0.11	11.86

* Η σχετικά χαμηλή καταγραφή Δικαίων των Εθνών στη Δανία πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του συλλογικού χαρακτήρα της διάσωσης της μεγάλης πλειονότητας των Δανών Εβραίων, ο οποίος δεν αποτυπώνεται πλήρως σε έναν δείκτη που βασίζεται σε ατομικές αναγνωρίσεις από το Yad Vashem (Bak, 2018).
 Πηγές: (α) Οι Δίκαιοι των Εθνών (<https://www.yadvashem.org/righteous>); (β) Εβραϊκός πληθυσμός πριν τον πόλεμο <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/jewish-losses-during-the-holocaust-by-country> (γ) Πληθυσμός χωρών πριν τον πόλεμο (<https://ourworldindata.org/grapher/population>).

Επιπλέον, ο αριθμός των αναγνωρισμένων Δικαίων δεν αποτυπώνει το σύνολο των διασωστών, καθώς η αναγνώρισή τους από το Yad Vashem προϋποθέτει συγκεκριμένη διαδικασία τεκμηρίωσης. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιείται ο δείκτης Δ/E , ο οποίος εκφράζει την αναλογία του αριθμού των αναγνωρισμένων Δικαίων προς το μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας. Ο δείκτης αυτός χρησιμοποιείται ως συγκριτικό μέτρο και όχι ως εκτίμηση του ποσοστού του εβραϊκού πληθυσμού που διασώθηκε.

Παράλληλα, ο δείκτης E/N δείχνει ότι το δημογραφικό βάρος του εβραϊκού πληθυσμού διέφερε σημαντικά μεταξύ των χωρών. Η αναλογία κυμαίνεται από περίπου 0,02% στην Ισπανία και την Πορτογαλία έως 10,36% στην Πολωνία. Υψηλές τιμές παρατηρούνται επίσης στη Λιθουανία (6,34%), τη Λευκορωσία (5,63%), τη Λετονία (4,99%), την Ουγγαρία (4,88%) και τη Ρουμανία (4,87%). Η Ελλάδα, με 1,02%, βρίσκεται πάνω από τη διάμεσο του δείγματος, η οποία είναι 0,71%.

Ο Πίνακας 3 επιβεβαιώνει στατιστικά τη μεγάλη ανομοιογένεια των δεδομένων. Σε όλες τις μεταβλητές ο μέσος όρος υπερβαίνει σημαντικά τη διάμεσο. Ο αριθμός των Δικαίων ανά χώρα έχει μέσο όρο 773,19 αλλά διάμεσο μόλις 79, ενώ ο εβραϊκός πληθυσμός έχει μέσο όρο 245.242 έναντι διαμέσου 48.500. Αντίστοιχα, ο αριθμός των Δικαίων ανά εκατομμύριο κατοίκων έχει μέσο όρο 68,75 έναντι διαμέσου 17,14. Η μεγάλη τυπική απόκλιση, ιδιαίτερα στην περίπτωση του απόλυτου αριθμού των Δικαίων (1.684,84) και του Δ/N (136,71), αντανακλά τη σημαντική διασπορά των παρατηρήσεων και την παρουσία χωρών με εξαιρετικά υψηλές τιμές.

Πίνακας 3. Συνοπτικά στατιστικά των Δικαίων των Εθνών ανά Ευρωπαϊκή Χώρα και πληθυσμό

	Δίκαιοι (Δ)	Εβραϊκός Πληθυσμός (Ε)	Συνολικός Πληθυσμός (Ν) (εκατ.)	E/N (%)	Δ/E (%)	Δ/N (ανά εκατ. κατοίκους)
Μέσος	773	245242	14.44	1.74	0.68	69
Διάμεσος	79	48500	6.45	0.71	0.23	17
Μέγιστη	7318	3000000	91.69	10.36	4.86	709
Ελάχιστη	1	1000	0.3	0.02	0.003	0.06
Τυπική Απόκλιση	1685	540786	20.66	2.34	1.14	137
Ασυμμετρία	2.81	3.91	2.23	1.86	2.35	3
Κύρτωση	10.06	19.61	7.65	6.30	7.85	15
Jarque-Bera	126	519	64	38	70	278
Πιθανότητα	5.21E-28	1.57E-113	1.23E-14	5.33E-09	5.05E-16	3.40E-61
Παρατηρήσεις	37	37	37	37	37	37

Το εύρος των τιμών είναι όντως ιδιαίτερα μεγάλο. Ο Δ/N κυμαίνεται από 0,06 Δικαίους ανά εκατομμύριο κατοίκων στην Τουρκία έως 709,48 στις Κάτω Χώρες, ενώ ο Δ/E κυμαίνεται από 0,003% στη Γεωργία έως 4,86% στη Νορβηγία. Η μεγάλη διαφορά μεταξύ μέσου και διαμέσου, σε συνδυασμό με την υψηλή τυπική απόκλιση, δείχνει ότι οι κατανομές χαρακτηρίζονται από έντονη δεξιά ασυμμετρία και ότι ο μέσος όρος επηρεάζεται σημαντικά από έναν περιορισμένο αριθμό χωρών με υψηλές τιμές.

Οι δείκτες ασυμμετρίας και κύρτωσης επιβεβαιώνουν αυτή την εικόνα. Η ασυμμετρία είναι θετική σε όλες τις μεταβλητές, με τιμές από 1,86 έως 3,91, γεγονός

που υποδηλώνει μακριά δεξιά ουρά και συγκέντρωση των παρατηρήσεων σε σχετικά χαμηλές τιμές. Η κύρτωση κυμαίνεται από 6,97 έως 22,27 και υπερβαίνει σε όλες τις περιπτώσεις την τιμή 3 που αντιστοιχεί στην κανονική κατανομή, γεγονός που υποδηλώνει βαρύτερες ουρές και μεγαλύτερη παρουσία ακραίων παρατηρήσεων. Το τεστ Jarque-Bera οδηγεί στο ίδιο γενικό συμπέρασμα, καθώς οι πιθανότητες είναι εξαιρετικά μικρές για όλες τις μεταβλητές και η μηδενική υπόθεση κανονικότητας απορρίπτεται σε κάθε συνηθισμένο επίπεδο σημαντικότητας.

Συνολικά, οι δύο πίνακες δείχνουν ότι η εικόνα των Δικαίων των Εθνών εξαρτάται σημαντικά από το μέτρο που χρησιμοποιείται. Ο απόλυτος αριθμός των Δικαίων συνδέεται, μεταξύ άλλων, με το μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας και, επομένως, με τον αριθμό των ατόμων που δυνητικά ήταν εκτεθειμένα στην ανάγκη προστασίας ή διάσωσης. Αντίστοιχα, ο αριθμός των Δικαίων σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό παρέχει έναν δείκτη της πυκνότητας των αναγνωρισμένων διασωστών μέσα στον ευρύτερο πληθυσμό κάθε χώρας. Οι σταθμισμένοι δείκτες αναδεικνύουν επομένως διαφορετικές όψεις του φαινομένου από εκείνες που προκύπτουν από τον απόλυτο αριθμό των Δικαίων.

Η περίπτωση της Δανίας δείχνει επίσης γιατί οι αριθμοί των αναγνωρισμένων Δικαίων πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή. Η σχετικά χαμηλή καταγραφή Δικαίων των Εθνών στη Δανία πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα του συλλογικού χαρακτήρα της διάσωσης της μεγάλης πλειονότητας των Δανών Εβραίων, ο οποίος δεν αποτυπώνεται πλήρως σε έναν δείκτη που βασίζεται σε ατομικές αναγνωρίσεις.

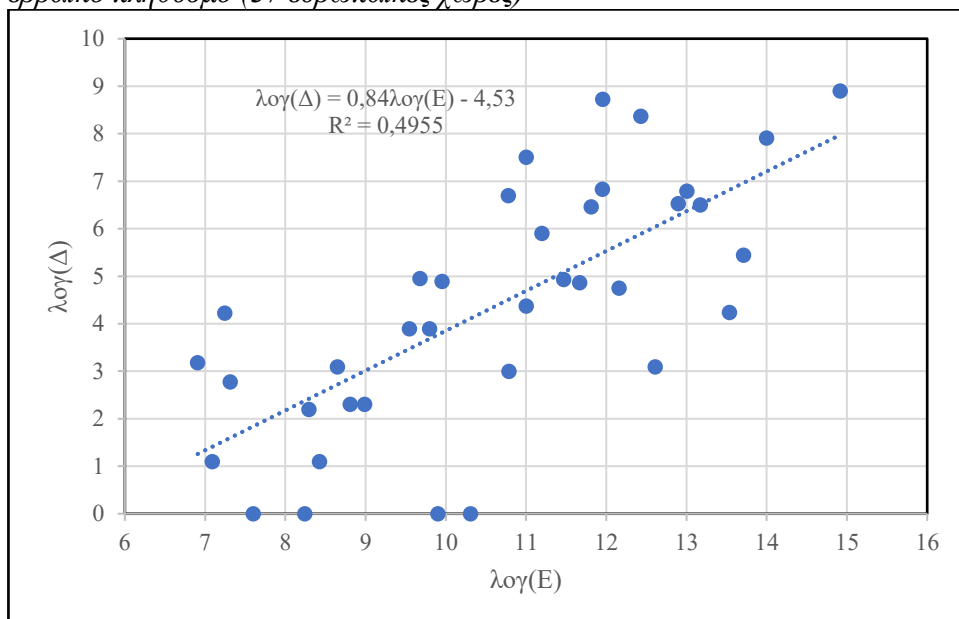
Η έντονη ασυμμετρία των κατανομών καθιστά τη διάμεσο ιδιαίτερα χρήσιμη ως μέτρο κεντρικής τάσης, καθώς επηρεάζεται λιγότερο από τις ακραίες παρατηρήσεις σε σχέση με τον αριθμητικό μέσο.

Στα δύο επόμενα μέρη εξετάζεται η στατιστική σχέση μεταξύ του αριθμού των Δικαίων των Εθνών και των δύο πληθυσμιακών μεταβλητών που εξετάζονται εδώ: του εβραϊκού και του συνολικού πληθυσμού της χώρας.

Η σχέση αριθμού Δικαίων των Εθνών και εβραϊκού πληθυσμού πριν από τον πόλεμο

Το Διάγραμμα 1 παρουσιάζει τη σχέση μεταξύ του αριθμού των αναγνωρισμένων Δικαίων των Εθνών και του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού στις 37 ευρωπαϊκές χώρες του δείγματος. Για να περιοριστεί η οπτική επίδραση των πολύ μεγάλων χωρών και να καταστεί ευκολότερη η σύγκριση των παρατηρήσεων, και οι δύο άξονες παρουσιάζονται σε λογαριθμική κλίμακα. Η εικόνα δείχνει σαφή θετική και μονοτονική σχέση: χώρες με μεγαλύτερους προπολεμικούς εβραϊκούς πληθυσμούς τείνουν να έχουν και μεγαλύτερο αριθμό αναγνωρισμένων Δικαίων.

Διάγραμμα 1. Σχέση του αριθμού των Δικαίων των Εθνών με τον προπολεμικό εβραϊκό πληθυσμό (37 ευρωπαϊκές χώρες)

Παρά τη θετική σχέση, η διασπορά των παρατηρήσεων είναι σημαντική. Οι Κάτω Χώρες, το Βέλγιο και η Γαλλία εμφανίζουν ιδιαίτερα μεγάλους αριθμούς Δικαίων σε σχέση με το μέγεθος του εβραϊκού τους πληθυσμού, ενώ άλλες χώρες βρίσκονται αισθητά χαμηλότερα από τη γενική τάση. Η απόκλιση αυτή είναι συμβατή με την έντονη ετερογένεια που παρατηρείται μεταξύ των χωρών και δείχνει ότι το μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας δεν αρκεί από μόνο του για να περιγράψει τον αριθμό των αναγνωρισμένων Δικαίων. Οι διαφορές μπορεί να συνδέονται, μεταξύ άλλων, με τον χαρακτήρα και τη διάρκεια της κατοχής, τις πολιτικές και θεσμικές συνθήκες, τα κοινωνικά δίκτυα, τις δυνατότητες απόκρυψης και διαφυγής, καθώς και με τις μεταπολεμικές διαδικασίες τεκμηρίωσης και αναγνώρισης.

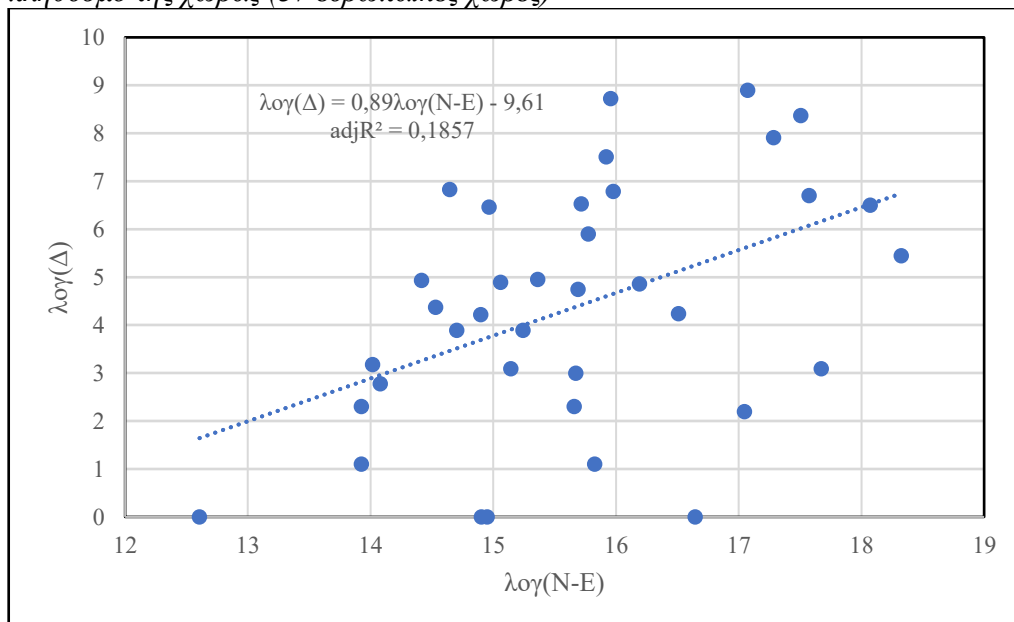
Η σχέση αριθμού Δικαίων των Εθνών και συνολικού πληθυσμού της χώρας πριν από τον πόλεμο

Το Διάγραμμα 2 παρουσιάζει τη σχέση μεταξύ του αριθμού των Δικαίων των Εθνών και του συνολικού προπολεμικού πληθυσμού των χωρών του δείγματος. Και εδώ οι δύο άξονες παρουσιάζονται σε λογαριθμική κλίμακα για απεικονιστικούς λόγους και δεν χρησιμοποιείται γραμμή παλινδρόμησης. Η σχέση είναι εμφανώς ασθενέστερη από εκείνη που παρατηρείται μεταξύ του αριθμού των Δικαίων και του εβραϊκού πληθυσμού. Χώρες με παρόμοιο συνολικό πληθυσμό εμφανίζουν σημαντικά διαφορετικούς αριθμούς αναγνωρισμένων Δικαίων, γεγονός που δείχνει ότι το συνολικό μέγεθος της χώρας δεν αρκεί για να περιγράψει την κατανομή τους.

Για μια απλή ποσοτική σύγκριση των δύο σχέσεων, ο συντελεστής συσχέτισης κατά Spearman μεταξύ του αριθμού των Δικαίων και του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού είναι $r = 0,726$ ($p < 0,001$), ενώ μεταξύ του αριθμού των Δικαίων και

του συνολικού πληθυσμού είναι $r = 0,449$ ($p = 0,005$). Επομένως, και οι δύο σχέσεις είναι θετικές και στατιστικά σημαντικές, αλλά η μονοτονική συσχέτιση του αριθμού των Δικαίων με τον εβραϊκό πληθυσμό είναι αισθητά ισχυρότερη από τη συσχέτισή του με τον συνολικό πληθυσμό. Η ίδια γενική εικόνα προκύπτει όταν οι μεταβλητές εξετάζονται σε λογαριθμική κλίμακα, γεγονός που είναι συμβατό με την απεικόνιση των δύο διαγραμμάτων.

Διάγραμμα 2. Σχέση του αριθμού των Δικαίων των Εθνών με τον συνολικό πληθυσμό της χώρας (37 ευρωπαϊκές χώρες)

Η διαφορά μεταξύ των δύο συσχετίσεων δεν πρέπει, ωστόσο, να ερμηνευθεί ως απόδειξη αιτιώδους σχέσης. Η στενότερη σχέση των Δικαίων με το μέγεθος του εβραϊκού πληθυσμού είναι σε έναν βαθμό αναμενόμενη, δεδομένου ότι η αναγνώριση ως Δικαίου συνδέεται με πράξεις διάσωσης Εβραίων. Ως εκ τούτου, ένας μεγαλύτερος εβραϊκός πληθυσμός δημιουργεί μεγαλύτερο αριθμό δυνητικών περιπτώσεων, στις οποίες μπορεί να υπάρξουν πράξεις διάσωσης που αργότερα θα τεκμηριωθούν και θα οδηγήσουν σε αναγνώριση. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας προκαλεί από μόνο του περισσότερες πράξεις διάσωσης.

Οι διαφορές μεταξύ των χωρών μπορεί να συνδέονται με ένα ευρύτερο σύνολο ιστορικών και θεσμικών παραγόντων, όπως οι συνθήκες και η διάρκεια της κατοχής, η γεωγραφία, οι πολιτικές και θεσμικές δομές, τα κοινωνικά δίκτυα, οι δυνατότητες απόκρυψης και διαφυγής, η στάση του τοπικού πληθυσμού, αλλά και η μεταπολεμική διαδικασία τεκμηρίωσης και αναγνώρισης. Συνεπώς, τα δύο διαγράμματα παρέχουν μία χρήσιμη περιγραφική βάση για την εξέταση της σχέσης μεταξύ δημογραφικών χαρακτηριστικών και του αριθμού των αναγνωρισμένων Δικαίων, χωρίς να επιτρέπουν από μόνοι τους συμπεράσματα σχετικά με τους αιτιώδεις μηχανισμούς που διαμόρφωσαν τις παρατηρούμενες διαφορές.

Συμπεράσματα

Η μελέτη έδειξε ότι ο αριθμός των αναγνωρισμένων Δικαίων των Εθνών παρουσιάζει μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των 37 ευρωπαϊκών χωρών του δείγματος. Η εικόνα μεταβάλλεται σημαντικά ανάλογα με το εάν χρησιμοποιούνται απόλυτοι αριθμοί ή πληθυσμιακά σταθμισμένοι δείκτες. Η Πολωνία έχει τον μεγαλύτερο απόλυτο αριθμό Δικαίων, ενώ οι Κάτω Χώρες, η Λιθουανία, η Πολωνία και το Βέλγιο εμφανίζουν πολύ υψηλές τιμές όταν οι αριθμοί σταθμίζονται με τον συνολικό πληθυσμό. Αντίστοιχα, ο δείκτης Δ/Ε αναδεικνύει διαφορετικές χώρες, όπως τη Νορβηγία, τις Κάτω Χώρες, το Βέλγιο και τη Γαλλία. Η διαφοροποίηση αυτή δείχνει ότι ο τρόπος μέτρησης επηρεάζει ουσιαστικά την εικόνα που προκύπτει από τα δεδομένα.

Η βασική δημογραφική σύγκριση δείχνει ότι ο αριθμός των Δικαίων συνδέεται στενότερα με το μέγεθος του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού από ό,τι με το συνολικό μέγεθος της χώρας. Ο συντελεστής Spearman είναι $r = 0,726$ για τον εβραϊκό πληθυσμό και $r = 0,449$ για τον συνολικό πληθυσμό. Και οι δύο σχέσεις είναι θετικές και στατιστικά σημαντικές, αλλά η πρώτη είναι αισθητά ισχυρότερη. Το αποτέλεσμα αυτό είναι συμβατό με την αναμενόμενη δημογραφική σχέση μεταξύ του αριθμού των ατόμων που ήταν δυνητικά εκτεθειμένα στη δίωξη και του αριθμού των περιπτώσεων διάσωσης που μπορούσαν να προκύψουν και, στη συνέχεια, να τεκμηριωθούν και να οδηγήσουν σε αναγνώριση.

Η διαπίστωση αυτή, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι το μέγεθος του εβραϊκού πληθυσμού προκαλούσε από μόνο του περισσότερες πράξεις διάσωσης. Ο αριθμός των αναγνωρισμένων Δικαίων αποτελεί μέτρο μίας συγκεκριμένης και ιστορικά τεκμηριωμένης κατηγορίας διασωστών και επηρεάζεται τόσο από τις πραγματικές δυνατότητες διάσωσης όσο και από τη μεταγενέστερη διαδικασία τεκμηρίωσης και αναγνώρισης. Επομένως, οι στατιστικές σχέσεις που παρουσιάζονται εδώ περιγράφουν συσχετίσεις μεταξύ ιστορικών και δημογραφικών μεγεθών και δεν αποτελούν αιτιώδεις εκτιμήσεις.

Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν επίσης ότι η δημογραφική διάσταση αποτελεί μόνο μία από τις πιθανές διαστάσεις του φαινομένου. Οι συνθήκες κατοχής, η διάρκεια και η ένταση των διώξεων, η γεωγραφία, οι πολιτικές και θεσμικές δομές, τα κοινωνικά δίκτυα, οι οικονομικές δυνατότητες, οι σχέσεις μεταξύ εβραϊκών και μη εβραϊκών κοινοτήτων, καθώς και οι δυνατότητες απόκρυψης και διαφυγής μπορούσαν να επηρεάσουν σημαντικά τις δυνατότητες διάσωσης. Οι παράγοντες αυτοί δεν εξετάζονται εμπειρικά στην παρούσα μελέτη και, επομένως, δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί από τα παρόντα δεδομένα η σχετική συμβολή καθενός από αυτούς.

Υπάρχουν, επιπλέον, σημαντικοί περιορισμοί. Πρώτον, το δείγμα περιλαμβάνει 37 χώρες και δεν αντιπροσωπεύει το σύνολο των ευρωπαϊκών χωρών, αλλά εκείνες που ικανοποιούν το κριτήριο των τουλάχιστον 1.000 προπολεμικών Εβραίων. Δεύτερον, οι πληθυσμιακές εκτιμήσεις αναφέρονται σε διαφορετικά προπολεμικά έτη ανάλογα με τη χώρα και, ως εκ τούτου, δεν είναι απολύτως συγχρονισμένες. Τρίτον, ο αριθμός των αναγνωρισμένων Δικαίων δεν αποτελεί πλήρη καταγραφή όλων των περιπτώσεων διάσωσης, καθώς εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα ιστορικών στοιχείων και τη διαδικασία τεκμηρίωσης. Τέταρτον, οι χώρες διέφεραν

σημαντικά ως προς την κατοχή, τη διάρκεια και την ένταση των διώξεων, τη γεωγραφία και τις κοινωνικές και θεσμικές συνθήκες.

Παρά τους περιορισμούς αυτούς, η συγκριτική προσέγγιση προσφέρει ένα χρήσιμο πρώτο βήμα για τη μελέτη της διάσωσης των Εβραίων σε διακρατικό επίπεδο. Το βασικό εύρημα είναι ότι ο αριθμός των αναγνωρισμένων Δικαίων δεν ακολουθεί απλώς το συνολικό δημογραφικό μέγεθος των χωρών, αλλά παρουσιάζει στενότερη σχέση με το μέγεθος του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού. Ταυτόχρονα, η μεγάλη διασπορά γύρω από αυτή τη γενική σχέση δείχνει ότι το δημογραφικό μέγεθος δεν επαρκεί για την ερμηνεία των διαφορών μεταξύ των χωρών. Οι παρατηρούμενες αποκλίσεις αποτελούν επομένως αφετηρία για περαιτέρω ιστορική και κοινωνική έρευνα σχετικά με τις συνθήκες που διευκόλυναν ή περιόρισαν τη διάσωση των Εβραίων κατά το Ολοκαύτωμα.

Βιβλιογραφία

- Bak, S. L. (2018). Rescue of Jews during the Holocaust in European memory. H-Soz-Kult. <https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/fdkn-126713>
- Papanikos, G. T. (2026a). [Deportation timing and Jewish Holocaust survival in Greece: Evidence from 23 cities](#). *Athens Journal of Demography & Anthropology*, 2(3), 169–200.
- Papanikos, G. T. (2026b). [Jewish Rescue during the Holocaust: The Role of Occupation, Demographic, Economic, and Institutional Conditions](#). *Athens Journal of Business and Economics* (forthcoming), 1-41.

Righteous Among the Nations and the Jewish Population in Europe: A Comparative Statistical Analysis

*Gregory T. Papanikos
President, The Athens Institute*

This study examines the number of Righteous Among the Nations in 37 European countries in relation to the prewar Jewish population and the total population. The analysis is based on descriptive statistics, population-adjusted indicators, and Spearman rank correlations. The results reveal substantial differences across countries both in the absolute number of recognized Righteous Among the Nations and in their number relative to population size. Poland, the Netherlands, and France have the highest absolute numbers, whereas population-adjusted indicators produce a different pattern. The findings indicate that the size of the prewar Jewish population is more closely associated with the number of recognized Righteous Among the Nations than is the overall population size. However, these associations are descriptive and do not establish causal relationships. The study therefore emphasizes that the distribution of the Righteous Among the Nations should be considered in relation to historical, social, and institutional conditions, as well as to the processes of historical documentation and official recognition.

Keywords: *Righteous Among the Nations; Jewish population; Holocaust; Europe; demography; rescue of Jews*